

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР «МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ»

**ДМИТРО ТИТАРЕНКО
ОКСАНА ТИТАРЕНКО**

**ДОСЛІДНИЦЬКЕ ІНТЕРВ'Ю:
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Навчально-методичне видання

КИЇВ – 2012

Редакційна колегія:

С. О. Лихота, С. Г. Кіндзерська,
І. М. Шевченко

Рекомендовано науково-методичною радою Національного центру
«Мала академія наук України» (протокол № 2 від 15.05.2012 р.)

Титаренко Д., Титаренко О. Дослідницьке інтерв'ю : методичні рекомендації з організації та проведення дослідження / Дмитро Титаренко, Оксана Титаренко ; [відп. за вип. О. Лісовий]. – К. : ТОВ «Праймдрук», 2012. – 40 с.

У навчально-методичному виданні подано методичні рекомендації з організації та проведення дослідницького інтерв'ю. Розкрито зміст і призначення інтерв'ю, наведено практичні поради щодо моделей поведінки дослідника та респондента.

Видання адресоване педагогічним працівникам загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, керівникам наукових відділень, учням МАН, спеціалістам, які займаються організацією науково-дослідницької діяльності обдарованих дітей і молоді.

© Титаренко Д., Титаренко О., 2012
© Національний центр
«Мала академія наук України», 2012

ВСТУП

Останнім часом інтерв'ю як особливе джерело і метод дослідження дедалі частіше використовують у науково-дослідній роботі фахівці гуманітарних і суспільних наук.

І це не випадково, адже інтерв'ю дає змогу більш глибоко і всебічно висвітлити актуальні проблеми минулого і сьогодення, скорегувати традиційні погляди на певні суспільно значущі процеси та явища. Інтерв'ю активно використовують не лише досвідчені дослідники, його застосовує у своїх роботах учнівська молодь, яка починає робити свої перші кроки в науці, насамперед, в Малій академії наук України.

Багаторічний досвід у системі роботи з обдарованою молоддю дає змогу констатувати, що учні не завжди можуть на належному рівні, вміло та грамотно провести інтерв'ю, використавши усі його потенційні можливості. Досить часто дослідники-початківці уникають проведення інтерв'ю, хоча воно з огляду на специфіку дослідницької теми могло б її лише збагатити інформаційно та емоційно. Виходячи з цього метою цих методичних рекомендацій є характеристика дослідницького інтерв'ю як методу і джерела дослідження. Завдання пропонованих методичних рекомендації полягає в тому, щоб надати загальне уявлення про особливості організації та проведення інтерв'ю, охарактеризувати найбільш раціональні прийоми пошуку респондентів і роботи із ними, висвітлити проблемні моменти, які можуть виникнути під час проведення інтерв'ю.

Найбільш доцільним і результативним буде використання цих методичних рекомендацій під час роботи у секціях, гуртках, інших творчих об'єднаннях в Малої академії наук України з учнями 10–11-х класів, які мають певні навички комунікації з людьми різних вікових та соціальних категорій. Засвоєння теоретичних положень, які стосуються організації та проведення інтерв'ю, може відбуватися під час групових або індивідуальних занять. Реалізовуватимуть набуті знання учні в ході практичної роботи з пошуку респондента, проведення інтерв'ю, обробки одержаного польового матеріалу. Зважаючи на досить великі (але, безперечно, виправдані з огляду на потенційні результати) витрати часу проводити інтерв'ю та обробляти одержаний матеріал доцільно у вихідні дні або під час канікул.

Методичні рекомендації призначені для роботи з юними соціологами, філологами, етнографами, істориками, краєзнавцями, які можуть широко використовувати інформаційний потенціал дослідницького інтерв'ю.

ПОНЯТТЯ ІНТЕРВ'Ю

У тлумачному словнику української мови **інтерв'ю** визначено як призначена для опублікування у пресі, передачі по радіо, телебаченню розмова журналіста з політичним, громадським чи будь-яким іншим діячем. Із цієї дефініції можна дійти висновку, що інтерв'ю можна взяти не обов'язково у якогось діяча, а й у будь-якої іншої людини, якщо вона може відповісти на запитання, поставлені журналістом.

Це підтверджується визначенням поняття інтерв'ю, що його пропонує юридична література. Наприклад, В. Чертков відзначає, що під інтерв'ю слід розуміти зустріч, під час якої письменник, репортер або коментатор отримує від співбесідника інформацію для опублікування.

У деяких наукових дослідженнях термін «інтерв'ю» вживається у двох значеннях: він означає метод отримання відомостей шляхом спілкування з іншими людьми, а також самостійний публіцистичний жанр.

Значення інтерв'ю полягає не у простому з'ясуванні відомостей, які можна отримати і з інших джерел інформації, а у живому спілкуванні з людьми, що дає змогу дізнатися про їхню точку зору, оцінки тих чи інших подій, причини вчинків.

Окрім того, інтерв'ю має відображати індивідуальні, неповторні риси героїв, їх характери, особливості поведінки.

Із цього можна зробити висновок, що для досягнення зазначеної вище мети інтерв'юер має належним чином побудувати запитання, тобто, застосувати творчий підхід до їх формування.

В. Чертков зазначає, що творчість інтерв'юера-журналіста полягає, насамперед, у вмінні підбирати й формувати запитання. Окрім того, своїми запитаннями він спрямовує бесіду, не даючи їй вийти поза задані межі.

Е. Гаврилов звертає увагу на те, що творчість журналіста може виявлятися і після завершення бесіди, коли він надає інтерв'ю більш досконалої, оригінальної форми.

У газетах і журналах – це внесення змін, що виходять за межі звичайного редагування, на радіо і телебаченні – монтаж або додаткове внесення до матеріалу бесіди тих чи інших запитань, різні доповнення, коментарі.

Таким чином, у жанрі інтерв'ю творчість журналіста-інтерв'юера може проявлятися як під час бесіди, так і після її завершення, у різних формах, оскільки рівень здібностей інтерв'юера має велике значення для досягнення мети інтерв'ю.

Журналіст, який бере інтерв'ю у зірки шоу-бізнесу, актора, політика та ін., насамперед намагається дістати сенсаційні факти. Часто ними є інформація про приватне життя знаменитості. Отже, у журналістиці цінується інформація, яка має сенсаційний або інтригувальний зміст. З інтерв'ю ми зустрічаємось і в нашому повсякденному житті. Наприклад, лікар, опитуючи пацієнта, намагається встановити причини хвороби. І що точнішими будуть відповіді хворого, то легше буде лікареві поставити діагноз чи прописати ліки. В цьому випадку цінність одержаної інформації полягає в її точності. Співробітник карного розшуку опитує свідка чи підозрюваного з метою одержання інформації, необхідної для розкриття злочину. Отримані правоохоронцем дані мають бути правдивими і максимально повними.

Таким чином, інтерв'ю ми можемо розуміти в широкому та вузькому значенні. Інтерв'ю – 1) жанр публіцистики, бесіда журналіста з однією або кількома особами, яка відбувається у вільній манері для з'ясування нових відомостей, встановлення подробиць, визначення чиєїсь реакції на якусь подію; 2) метод одержання інформації від людини в ході живого діалогу (очної бесіди), коли спеціально підготовлений виконавець (інтерв'юер) ставить запитання, керуючись певною метою і певною тактикою спілкування. Людину, з якою проводить бесіду інтерв'юер, називають опитуваним або респондентом.

Зрозуміло, що для дослідника-початківця, незалежно від фаху, в рамках якого він працює, – соціології, філософії, релігієзнавства чи історії – найбільший інтерес становить інтерв'ю саме у другому його значенні.

Інтерв'ю дає змогу отримати інформацію, яку важко дістати за допомогою інших методів дослідження. Перевага інтерв'ю полягає в тому, що завдяки безпосередньому контакту з респондентом можна змінювати запитання зважаючи на одержані відповіді, ставити додаткові запитання, уточнювати відповіді, забезпечуючи отримання більш глибокої інформації. Крім того, безпосередній контакт з респондентом уможливорює фіксування не лише змісту відповідей, а й «підтексту» – емоційного забарвлення, особливостей інтонації, жестів, зовнішніх реакцій.

Вибираючи тип інтерв'ю, слід керуватися завданнями, які висувають під час дослідження. Для проведення соціологічних та історичних досліджень найпоширенішими, інформаційно насиченими і доступними є біографічне інтерв'ю та проблемне інтерв'ю, спрямоване на вивчення переживання людиною окремої історичної події, ситуації чи явища.

Залежно від «ступеня свободи» співрозмовника інтерв'ю поділяють на:

- вільне – бесіду, що триває кілька годин за загальною програмою, але без жорсткої деталізації. Інтерв'юер може ставити запитання, які вважає за потрібні, у будь-якому формулюванні чи послідовності;

- напівстандартизоване (фокусоване), у якому використовують так званий провідник інтерв'ю, що містить перелік як обов'язкових, так і можливих запитань;

- стандартизоване – його проводять за детально розробленим планом, що конкретизує зміст, послідовність запитань і варіанти можливих відповідей. Відповіді суворо фіксуються.

Вільне інтерв'ю характеризується великою гнучкістю, стандартизоване – забезпечує більшу порівнянність інформації та швидкість її опрацювання. Певною перевагою стандартизованого інтерв'ю є можливість залучити до його проведення осіб без спеціальної підготовки, отже, й дослідників-початківців Малої академії наук.

Залежно від способу спілкування інтерв'юера та респондента інтерв'ю може бути особистим і телефонним. Телефонне інтерв'ю застосовують тоді,

коли треба швидко отримати інформацію. Воно, як правило, триває 5–10 хвилин. Юним дослідникам слід дуже обережно й обмежено використовувати метод телефонного інтерв'ю, оскільки респондент, за відсутності візуального зв'язку, під час доволі короткої телефонної розмови навряд чи забажає розкритися повністю, тим більше – особі молодого віку.

ВИБІР ТА ПОШУК РЕСПОНДЕНТІВ

Вибір конкретних осіб (об'єктів) для інтерв'ювання є відповіддю на головне запитання – хто може стати найкращим експертом з тієї чи іншої проблеми (тобто, хто володіє відповідним життєвим досвідом, якими є способи досягнення контакту з ним). Фактично, кожну людину можна вважати експертом в області досвіду повсякденного життя. Проте, все залежить від завдання дослідження.

Окрім наукової мети, яка цікавить юного дослідника, існують певні прагматичні параметри пошуку потенційних кандидатів на проведення інтерв'ю: наскільки вони доступні, чи хочуть брати участь у дослідженні й витратити свій час на спілкування з дослідниками.

Під час пошуку об'єктів для інтерв'ювання спочатку бажано визначити певні формальні параметри: стать, вік, професія, національність тощо. Так, проводячи дослідження, присвячене долям людей, що перебували під час війни на примусових роботах у Німеччині, навряд чи доречно використовувати спогади людей, що народилися пізніше за 1928 рік.

Що стосується принципів пошуку індивідів, то розрізняють випадковий відбір респондентів, пошук серед респондентів раніше проведеного вибіркового кількісного дослідження, а також волонтерів, які з власної ініціативи погодилися взяти участь у дослідженні (останнє найчастіше є результатом звернення до громадськості за допомогою засобів масової інформації із закликом повідомити про себе та вийти на контакт з особами, які шукають ту чи іншу інформацію).

Слід дуже обережно ставитися до можливості використати як респондентів своїх добрих знайомих, друзів або родичів. З одного боку, дуже спокусливо провести інтерв'ю з особою, яку ви знаєте вже не один рік і яка дуже добре ставиться до вас. Проте, варто знати й про мінуси, які можуть переважити всі плюси. Інформація може бути подана у спотвореній формі й нести на собі відбиток бажання респондента розповісти особі, що проводить інтерв'ю, ту інформацію, яка буде вигідна останній. Соціальне коло залучених у дослідження через такий підхід може бути суттєво звужене. І нарешті, існує загроза зіпсувати людські взаємини, оскільки дослідник стає володарем інформації інтимно-особистісного характеру.

Осіб, з якими проводять інтерв'ю, доречно умовно ділити на: *типових (звичайних) представників* – широкий загаль населення; *маргіналів* – людей, які втратили зв'язок з попереднім соціальним середовищем і не знайшли себе в іншому, які втілюють у собі конфлікт двох культур; *екстремальний тип* як не характерний, але яскравий прояв певної тенденції, а також *видатних особистостей*, які істотно вплинули на розвиток подій певної епохи. Як правило, у дослідженнях такого роду варто звертатися до простих, типових представників певної сукупності. Проте, для дослідження з перспективи «норми-відхилення» краще підходять екстремальні випадки, а для вивчення перетину різних культур – маргінали; для характеристики особливого явища у житті суспільства – видатні особистості.

Для дослідника-початківця особливий інтерес становить інтерв'ю з видатною особою. Це зумовлено тим, що його досвід відображає риси, властиві представникам певного соціального середовища, суспільства у певний часовий період. Проте, варто пам'ятати, що доступ до таких людей інколи є складним. Перш ніж наважитися на такий діалог, варто подумати, чи не простіше дістати інформацію у відставного керівника чи лідера, позаяк він, спираючись на свій минулий досвід, може подивитися на подію більш зважено, отже, висловити об'єктивнішу оцінку.

Важливо мати на увазі, що люди, які звикли давати публічні інтерв'ю, досить чітко розрізняють ділову та особисту тематику. «Розговорити» їх стосовно приватного життя набагато складніше, ніж пересічних громадян. Найкращим об'єктом для інтерв'ювання є особа, яка розповідає про своє життя вперше. Специфіка спілкування з видатною особистістю полягає в тому, що інтерв'юер мусить дуже ретельно підготуватися до діалогу, щоб не здаватися дилетантом, бути досить поінформованим у тій галузі, про яку йтиметься, і спроможним поставити необхідні уточнювальні запитання.

На етапі пошуку та встановлення контактів треба, насамперед, визначити, де легше шукати людей, що становлять дослідницький інтерес (наприклад, у школі, в виші, на заводі), якими видами діяльності вони займаються. Наприклад, члени певної партії, ветерани або люди певних творчих професій мають свої формальні чи неформальні місця зустрічі. Так само й безробітні та інші категорії населення. Встановлення з ними контактів за допомогою спільних знайомих є, мабуть, найкращим способом входження у «цільове середовище», навіть дуже закрите, якщо шукати цілеспрямовано, мобілізувавши усі свої зв'язки.

Слід зазначити, що проблема доступу в закриті спільноти має свою специфіку. Тут важливо заручитися згодою на інтерв'ю хоча б одного члена групи, який після встановлення з ним контакту і проведення інтерв'ю міг би порекомендувати двох-трьох своїх знайомих із того самого кола, а вони, своєю чергою, могли б вивести дослідника на інших цікавих для нього осіб.

Кількість інтерв'ю, необхідних для проведення дослідження, можна обґрунтовувати у різні способи. Один з них – метод «сніжного м'яча». Коли дослідник помічає, що його респонденти називають імена тих, з ким вже провели бесіди, можна припустити, що, в основному, необхідну сукупність представників певної соціальної, вікової чи професійної групи вже охоплено. Те саме відбувається, якщо кожне наступне інтерв'ю не дає нічого нового, а є, по суті, повторенням уже відомих нам сюжетів, точок зору, кола проблем. Це означає, що вже досягнуто певний «поріг» насичення. Він може коливатися від

20–30 до кількох сотень інтерв'ю – залежно від конкретної мети й широти дослідження.

Ще один спосіб, досить складний для дослідника-початківця, носить назву теоретичної вибірки. Він передбачає добір випадків або індивідів на основі певних критеріїв, що відображають певний аспект теми, яка розробляється. Такий добір починається з розгляду гомогенних (подібних) випадків, аби потім, у ході побудови теорії, додатково відібрати та вивчити протилежні їм варіативні випадки. Це дасть змогу уточнити первинні теоретичні побудови через опис протилежних тенденцій.

Проте, незалежно від тактики відбору респондентів, дослідник має логічно обґрунтувати свій вибір для підтвердження надалі достовірності своїх висновків та відповіді на запитання: чи можна довіряти даним дослідження, якщо в його основі лежить аналіз лише кількох випадків.

ТЕХНІКА ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю

Сучасна техніка надає досить широкий діапазон можливостей для максимально адекватної фіксації бесід з людьми, що володіють корисною для проведення дослідження інформацією. Вибираючи техніку, слід зважати на власні матеріальні можливості та серйозність вашого заняття наукою.

У випадках, коли йдеться про дослідження, що базується на значній кількості інтерв'ю, варто використовувати спеціально призначений для роботи такого роду зручний у використанні цифровий або касетний диктофон (слід пам'ятати, що останні можуть бути розраховані як на звичайну аудіокасету, яку можна прослухати на будь-якому касетному магнітофоні, так і на мікрокасету, яку можна слухати лише за допомогою такого самого мікрокаセットного диктофону). Можна також користуватися цифровим диктофоном, що є на багатьох сучасних мобільних телефонах. Не слід забувати й про можливість використання касетних магнітофонів із вбудованими мікрофонами. Якість запису є значно кращою за використання виносного мікрофону, який слід

розмістити якнайближче до респондента, але, звісно, так, щоб він не створював у нього відчуття дискомфорту.

СИТУАЦІЯ ІНТЕРВ'Ю

Важливо пам'ятати, що в процесі інтерв'ю дослідник виконує водночас роль учасника і стороннього спостерігача. З одного боку, як учасник він поринає у події, що є важливим для розуміння висловлювань та дій індивідів у їхній власній інтерпретації. З іншого боку, роль стороннього спостерігача і збереження дистанції, можливість критичного аналізу допомагають дослідникові надалі якнайкраще описати практичний досвід учасників тих чи інших подій. Однак слід звернути увагу на те, що надмірне включення, глибока особиста симпатія до респондента, особливо протягом тривалого часу, можуть мати наслідком втрату відстороненості та критичності розуміння ситуації.

Позиція дослідника обов'язково потребує встановлення довірливих партнерських стосунків. Дослідник має виявляти інтерес до людини не лише як до джерела інформації, а й як до особистості, яка має унікальний життєвий досвід, свій власний світ почуттів, переживань, образів. Завдання дослідника в процесі інтерв'ю полягає в тому, щоб не лише уявити собі цей світ, а й поставити себе самого у позицію респондента, інакше кажучи, побачити світ його очима. Дослідник має продемонструвати свій намір: «Я прийшов для того, щоб вислухати Вашу розповідь, вона мені дуже цікава». Найбільш прийнятним є доброзичливе, м'яке встановлення первинного контакту, поступове включення індивіда у дослідницьку ситуацію, демонстрація інтересу до його особи та особистої історії, вираз щирої вдячності за його згоду взяти участь в інтерв'ю. Слід пам'ятати, що для пересічних осіб, особливо для тих, хто до цього жодного разу не давав інтерв'ю, це рідкісна можливість висловитися про найзаповітніше, бути почутим. Можливо, дослідника цікавитиме лише якийсь певний момент, певна подія у біографії респондента, але навіть у такому разі треба приділити належну увагу передісторії цього моменту, хоча б побіжно

торкнутися інших основних віх у житті людини. Тоді буде зрозумілішим значення певної події в житті людини.

Звичайно, постає запитання: якими мають бути основні дії особи, яка збирається провести інтерв'ю?

Насамперед, дослідникові слід визначити, який тип інтерв'ю буде найкращим для досягнення мети конкретного дослідження: біографічне інтерв'ю, спрямоване на вивчення життєвого шляху людини, чи проблемне інтерв'ю, спрямоване на вивчення переживання людиною окремої історичної події, ситуації чи явища.

Потрібно визначити час і місце проведення інтерв'ю, які якнайкраще влаштовують учасників чи осіб, які погодились на бесіду. Бажано, щоб це місце було малолюдним, без сторонніх осіб (родичів, колег). Це дуже важливо з точки зору забезпечення можливості вільного спілкування, відповіді на всі поставлені запитання, якісного запису.

Слід підготувати техніку: перевірити якість запису на диктофоні, якщо записувати планують на касетний диктофон, треба заpastися чистими касетами, батарейками для диктофону.

Підготувати бланк для протоколювання інтерв'ю. Можливо, заздалегідь записати до нього ключові запитання бесіди.

Перед початком інтерв'ю варто пояснити респондентові завдання дослідження, звернувши увагу на можливість використання матеріалів бесіди в науковому дослідженні.

У ході інтерв'ю варто додержуватися загального плану бесіди, ставити якомога менше додаткових запитань, уважно слухати оповідача, не перериваючи його. Краще запам'ятати загальний перелік і порядок запитань, які хочете поставити, щоб не читати їх, – це може справити не дуже приємне враження на респондента. Під час бесіди в протоколі інтерв'ю варто занотовувати свої враження, запитання та ідеї, що виникли під час проведення інтерв'ю.

Наприкінці бесіди слід подякувати респондентові, домовитися про можливість додаткової зустрічі або телефонної розмови для з'ясування недостатньої інформації. Необхідність у цьому часто виникає пізніше, у процесі аналізу інформації, написання науково-дослідної роботи.

ЗАПИТАННЯ В ІНТЕРВ'Ю

Завдяки особистому контакту, можливості проникнути у внутрішній світ співрозмовника інтерв'ю стає дуже корисним і цікавим переживанням для дослідника. Тому дуже важливо побудувати розмову таким чином, щоб вона дала можливість одержати максимально корисну та повну інформацію з проблеми. Особливо важливо володіти методикою проведення відкритого та напівструктурованого інтерв'ю, що залежить, насамперед, від уміння ставити запитання. Найголовніше правило полягає в тому, що всі запитання, які ставить інтерв'юер, мають бути короткими, простими і доступними для розуміння респондентом (**Додаток 1**). Для особи, яка проводить інтерв'ю, дуже важливо відчувати безпосередній зміст відповіді. Це, безперечно, потребує знань та інтересу до обговорюваної теми. Рішення про те, чи розвивати певний аспект, що його зачіпала відповідь співрозмовника, залежить від мети і змісту інтерв'ю.

Як правило, значна частина відкритого інтерв'ю проходить у формі відповіді на запитання, що вводить у тему (**Додаток 2**). При цьому для особи, яка проводить інтерв'ю, дуже важливо не переривати монолог респондента, навіть уточнювальними чи стимулювальними запитаннями. Ймовірні потенційні запитання, зауваження, що виникають під час бесіди, краще робити у протоколі інтерв'ю чи на окремому аркуші. Респондента, який говорить, можна стимулювати до подальшої розповіді за допомогою стверджувальних кивків головою або нейтральних слів «так», «зрозуміло», «звичайно» тощо.

Після завершення розгорнутої відповіді інформанта інтерв'юер переходить до постановки запитань, які «повертають» оповідача до розказаної ним історії і формулюються так: «Ви говорили про...», «Ви називали...», «Ви казали, що...».

Для уточнення інформації доречно використовувати такі типи запитань:

Ввідні запитання. Ввідні запитання типу «Чи не могли б Ви розповісти про...», «Чи не пригадаєте Ви випадку, коли...?», «Не могли б Ви описати якомога докладніше ситуацію, у якій Ви опинилися?» Завдяки таким запитанням можна створити спонтанний, докладний опис того, коли сам співрозмовник говорить про свої відчуття та переживання як про основний зміст того, про що він розповідає.

Відстежувальні запитання. Відповіді співрозмовника можна розширити завдяки наполегливості, уважності та критичності особи, яка проводить інтерв'ю. Це можна зробити за допомогою прямих запитань, які стосуються того, що було сказано. Із цією метою можна використовувати і кивки головою, і паузи, що нібито запрошують співрозмовника продовжити розмову. Подальшому розвитку висловлювання може сприяти повторення деяких слів респондента.

Запитання для прояснення. «Не могли б Ви ще щось розповісти про це?», «Чи не можна докладніше описати те, що сталося?», «А чи мало місце ще щось подібне?» – у такому випадку особа, яка проводить інтерв'ю, слідує за відповіддю співрозмовника, прояснює зміст, але не акцентує увагу на конкретних аспектах висловлювання.

Прямі запитання. Інтерв'юер прямо задає теми й окремі аспекти їх розгляду, наприклад: «Ви коли-небудь брали участь у...?», «Ви самі робили таке?» Такі прямі запитання бажано відкласти і не ставити у перші моменти інтерв'ю. Їх слід поставити після того, як співрозмовник вже висловив свій власний спонтанний погляд і показав таким чином, які аспекти певного явища мають для нього важливе значення.

Мовчання. Замість того, щоб перетворювати інтерв'ю на перехресний допит, безперервно обстрілюючи співрозмовника градом запитань (таку ваду, до речі, дуже часто виявляють юні дослідники, які затято беруться за розробку своєї наукової теми), треба інколи мовчати, щоб спонукати співрозмовника продовжити інтерв'ю. Допускаючи паузу в розмові, ми даємо співрозмовнику

достатньо часу, щоб усе пригадати й обміркувати, а потім він сам порушує мовчанку, щоб сказати щось важливе.

Питання інтерпретації. Інтерпретацію в ході інтерв'ю можна використовувати у вигляді простого перефразування відповіді, наприклад: «Тобто Ви вважаєте, що...?», або ж спроб прояснити висловлювання: «Якщо я вірно зрозумів, Ви відчули, що...?», «Чи можна те, про що Ви зараз говорили, описати такими словами:...?».

Після проведення інтерв'ю, одержання відповідей на поставлені запитання необхідно дуже коректно і ввічливо завершити бесіду, подякувавши респондентові за приділений час і наголосивши, незалежно від змістовності й повноти одержаної інформації, на її великому значенні для дослідження.

ТРАНСКРИПТ ІНТЕРВ'Ю

Письмовою формою відтворення усної інформації є транскрипт. Він зберігає всі дослівні висловлювання респондента і характер його мови без редагування. До речі, фіксація мовних особливостей особи може стати об'єктом окремого соціо-лінгвістичного аналізу. Тому важливо дослівно фіксувати живу розмовну мову людей. Правильно оформлений транскрипт полегшує подальшу наукову обробку текстової інформації під час порівняння окремих текстових уривків, дає змогу здійснити не лише якісний, а й кількісний аналіз. Водночас під час транскрибування аудіозапису інтерв'ю проблемним може стати передача в тексті інтонації, зміни швидкості і ритму мови, змістові акценти тощо.

Для молодих науковців бажано додержуватися таких правил, які можуть суттєво полегшити процес роботи:

а) за можливості фіксувати паузи, інтонації (*сміється, здивований, обурений, роздратований*), а також емоційні вигуки (*гм, е-е-е, ну-у, ні-ні!, так-так!*). Звісно, не треба перетворювати це на самоціль і повторювати вперто при

кожному випадку. Примітки такого роду необхідні винятково для того, щоб підкреслити специфіку розповіді того, хто говорить;

б) за можливості необхідно відображати у транскрипті діалектичні слововживання оповідача й особливості його вимови та інтонацій;

в) необхідно дотримуватися загальних письмових правил фіксації розмовних форм:

(.) – коротка пауза, зупинка у викладі;

(...) – середня пауза;

(пауза) – довга пауза;

(?) – інтонація запитання;

(у.) – ускладнення у формулюванні, коливання;

(хххх) – підкреслений наголос на певному слові;

(смій), (роздратування), (розпач), (подив) і т. ін. – характеристика емоційних реакцій;

(відверто), (розтягнуто) тощо – відтворює інтонаційні особливості і ставиться перед відповідним місцем;

(швидко) – швидке поєднання з попереднім висловлюванням або посилення на якомусь джерело чи епізод;

(незрозуміло) – незрозуміле слово чи фраза;

(розп...) – незавершене слово;

.... – незавершене речення.

г) на правому краї сторінки необхідно залишити великі поля (щонайменше 30 мм), для нотаток, коментарів або первинного опису;

д) треба помітно виділити партнерів. Це можна зробити, відокремивши їх висловлювання пробілом, виділивши курсивом або жирним шрифтом. Найкраще репліки того, хто проводить інтерв'ю, та особи, що відповідає, починати з червоного рядка:

Запитання (надалі – З): Кем ви працювали в шахте?

Відповідь (надалі – В): Откатчиком.

З: Можете розповісти поподробнее?

В: Ну как. Значит, вагоны приходят, и мы разворачивали их на платформе и направляли в другую сторону. И все...

З: Кто, кроме вас, работал еще откатчиком?

В: Я уже не скажу тебе точно, не скажу. И девочки были.

З: И девочки были?

В: Да, Кузьмина, по-моему, была, потом с Мушкетеро еще... как же ее, Люба... забыл, уже забыл, не буду врать.

З: Много людей работало в шахте?

В: Ну сколько нужно, столько и работало. Лишнего там не держали.

З: В основном работали женщины или мужчины?

В: Всякие были. И много женщин было, и мужчин. Много я менять ездил, я прогуливал....

СУПРОВІДНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ІНТЕРВ'Ю

З метою полегшення процесу інтерв'ю, пошуку необхідної для дослідження інформації транскрипт інтерв'ю слід супроводжувати певною документацією, а саме: **анкета респондента; протокол інтерв'ю; письмова згода респондента на використання одержаної інформації.**

Анкета респондента містить прізвище, ім'я, по батькові респондента, дату і місце народження, адресу його проживання на момент запису інтерв'ю, дату й місце проведення інтерв'ю. Виходячи з характеру дослідження, доречно також зазначати місце перебування респондента на той момент, на висвітлення якого спрямовано найбільшу увагу під час інтерв'ю. Приклад такої анкети, що її використовували під час проведення дослідження, присвяченого повсякденному життю періоду нацистської окупації, подано в **Додатку 3.**

Протокол інтерв'ю складає у довільній формі особа, яка проводить інтерв'ю. Вона може відображати у стислій формі зміст інтерв'ю, ключові моменти, що становлять підвищений інтерес з боку особи, яка проводить інтерв'ю. Для полегшення пошуку потрібної інформації бажано проставляти

поруч із нотаткою хоча б орієнтовно хвилину запису або часовий діапазон, впродовж якого була відтворена та чи інша інформація (наприклад – «15-та хвилинка – дитяче переживання, пов'язане з приходом на перше місце роботи чи одержанням першої у житті зарплати» або «хвилини 25–32 – розповідь респондента про роки, проведені у школі»). Після завершення інтерв'ю дослідник у декількох реченнях може висловити свої враження від загальної атмосфери співбесіди, власні емоції, переживання, що виникли в нього під час інтерв'ю, описати місце проведення інтерв'ю, ситуації, що виникали під час його запису (наприклад, прихід сусідки, дзвінок по телефону, прояви особливої емоційності респондента (наприклад, сльози) під час викладу того чи іншого епізоду).

Респондент має підписати **згоду** на використання інформації, що він її озвучив під час інтерв'ю. Це необхідно для полегшення використання цих матеріалів у науковій роботі, забезпечення доступу до них широкій громадськості (наприклад, використання матеріалів інтерв'ю у газетній публікації) та підтвердження достовірності шляхом посилення на джерело тієї чи іншої інформації. Приклад такої заяви-згоди подано у **Додатку 4**. Бажано залишити респондентові свої контактні дані: адресу, телефон на той випадок, якщо в респондента згодом виникнуть якісь побажання, пропозиції щодо можливості та режиму використання тієї інформації, яку він повідомив. Інколи респондент звертається до особи, яка проводила інтерв'ю, і висловлює бажання поділитися якоюсь новою, додатковою інформацією, про яку він згадав за деякий час після проведення інтерв'ю.

Документи, одержані від респондента. Інколи під час проведення інтерв'ю респондент висловлює бажання показати певні документи, фотографії, які підтверджують його інформацію, слугують ілюстрацією життєвого шляху респондента. У тих випадках, коли це можливо, бажано було б одержати чи зробити копії цих документів або фотографій. Після проведеного інтерв'ю (якщо йдеться не про відео-, а про аудіозапис) можна попросити дозволу сфотографувати респондента або сфотографуватися разом із ним. Порядок

використання всіх цих документів і фотографій також краще обумовити в тексті **згоди** на використання матеріалів проведеного інтерв'ю.

ЗБЕРІГАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ІНТЕРВ'Ю

Матеріали проведених інтерв'ю являють собою унікальний дослідницький матеріал, який необхідно зберігати для використання не лише вами, а й, можливо, пізніше іншими фахівцями з обраної вами проблеми.

Зберігати одержану Вами в ході інтерв'ю інформацію потрібно за такими правилами.

Перше правило: одержана в ході інтерв'ю інформація має максимально адекватно відтворювати висловлювання респондента. Для цього необхідно використовувати відео- або аудіофіксацію за допомогою цифрової чи аналогової техніки.

Друге правило: первинна інформація містить також короткий коментар дослідника, його безпосередні враження, запитання для подальшого уточнення. Для повної збереженості їх краще записати на ту саму плівку після завершення польового дослідження.

Третє правило: інформація має бути представлена у формі, придатній для тривалої аналітичної роботи: у вигляді тексту на папері або в комп'ютерному запису. З точки зору збереженості краще мати інформацію в обох формах.

Четверте правило: варто зробити якомога більше копій текстового матеріалу для подальшої «роботи ножицями» – поєднання частин тексту за відповідними темами, датами, подіями.

За умови додержання цих правил Ви зможете якомога повніше використати матеріали проведеного інтерв'ю у Вашому науковому дослідженні і забезпечите можливість неодноразового повернення до них.

Під час використання матеріалів інтерв'ю у вигляді безпосереднього цитування відповідей респондента чи то посилання на інтерв'ю в цілому

необхідно пам'ятати, що науковість буде забезпечена за умови, якщо дослідник зможе точно і коректно послатися на джерело інформації, тобто на інтерв'ю.

У літературі можна зустріти різні способи оформлення посилань на інтерв'ю. Одним із варіантів може бути такий:

Інтерв'ю з Іваненком Сергієм Івановичем, 1945 р. н. (с. Черкаське Слов'янського району Донецької області, 5 вересня 2011 р. Транскрибований аудіозапис) // Особистий архів автора.

У тому випадку, якщо особа, з якою проводиться інтерв'ю, не бажає розголошувати своє прізвище, її слід анонімізувати. Можливим є такий варіант:

Інтерв'ю із С. Оленою Федорівною, 1954 р. н. (м. Маріуполь, 5 квітня 2010 р. Транскрибований аудіозапис) // Особистий архів автора.

Діапазон можливостей використання матеріалів інтерв'ю найширший. Останнім часом можна зустріти низку наукових праць із соціології, історії, філології та ін., у яких інтерв'ю займають належне місце і використовуються в якості важливого джерела інформації. Зокрема, у 2003 р. в Німеччині вийшла друком книжка німецьких авторів Томаса Вайса та Ані Кун, присвячена використанню примусової праці в німецькому місті Гатінгені під час II світової війни (**Додаток 5**). Як одне з основних джерел під час її підготовки було використано спогади українських оstarбайтерів, записані влітку – восени 2002 року. В деяких випадках комплекс інтерв'ю може стати об'єктом окремого дослідження. Так, одним із авторів цих методичних рекомендацій спільно з професором університету ім. Гельмута Шмідта (Гамбург, Німеччина) Танею Пентер було підготовлено видання, в якому зібрано та систематизовано матеріали проведених ними впродовж 2001-2011 рр. близько 60 інтерв'ю з людьми, що пережили нацистську окупацію на території Донбасу (**Додаток 6**).

СКЛАДНОЩІ ПРОЦЕСУ ІНТЕРВ'ЮВАННЯ

Безперечно, у процесі інтерв'ювання та після нього у дослідника можуть виникнути відчуття незадоволення, розчарування від результатів своєї роботи.

Юного дослідника вражають часові затрати, необхідні для інтенсивного збирання даних, негативний вплив справляють витрати енергії та психологічних зусиль, потрібні для концентрації під час проведення інтерв'ю. Загалом, молодому науковцеві-початківцю варто знати, що найпоширенішими є такі складнощі:

1) проблеми з технікою: диктофон не записав частину розмови, забракло місця на касеті аудіомагнітофону чи в пам'яті цифрового диктофону, звукові шуми запису не дають змоги зрозуміти слова;

2) проблеми спілкування: «пристосування запитань» до «рівня» сприйняття особи, в якій беруть інтерв'ю; формулювання ввідних запитань на початку інтерв'ю; труднощі з правильним формулюванням запитань; важко мовчки слухати надто докладні висловлювання і витримувати емоційні сплески оповідача, не завжди вдається вчасно зупинити оповідача та перейти до наступного запитання;

3) процедура інтерв'ю: малозмістовні відповіді; важко водночас фіксувати відповіді й обмірковувати наступне запитання; інтерв'ю переривають сторонні особи чи сам респондент відволікається для вирішення інших справ; не завжди вдається утримати розмову в потрібному руслі та витримати загальний план інтерв'ю;

4) роздруковування тексту інтерв'ю: витрати часу, пов'язані з транскрибуванням; складнощі із дослівним відтворенням незавершених речень.

Аби мінімізувати ці ризики, слід зазначити, що техніку потрібно перевірити заздалегідь. Інакше, якщо ви користуєтеся касетами, необхідно особливо ретельно перевірити, чи є вони чистими. Перед початком інтерв'ю краще перевірити ще раз, чи працює диктофон, і впродовж розмови кілька разів перевірити якість запису. Необхідно також завжди мати папір і ручку для фіксування бесіди, якщо техніка вишла з ладу.

Що стосується проблем, пов'язаних із спілкуванням та процедурними питаннями, то, звичайно, мистецтво вести бесіду досягається лише в процесі

практики. Під час підготовки свого першого інтерв'ю молодому науковцеві бажано кілька разів «програти» можливі варіанти спілкування, щоб бути готовим до несподіваних поворотів бесіди.

Але навіть якщо щось не вдалося – не розчаруйтеся: у Вас це не останнє інтерв'ю, а досвід своїх власних помилок є безцінним.

ВИСНОВКИ

Інтерв'ю як метод дослідження передбачає здатність встановлювати контакт із людиною, яка нас цікавить, проникати у внутрішній світ людини й отримувати інформацію, необхідну для реалізації поставлених завдань. Інтерв'ю потребує серйозної підготовчої роботи, що пов'язана, насамперед, із процедурою пошуку та відбору респондентів.

Під час проведення інтерв'ю дослідник має приділити особливу увагу правильній постановці запитань і встановленню довірливого контакту з респондентом, зберігаючи водночас критичне ставлення до його інформації. Можливість максимально повного введення до наукового обігу матеріалів проведеного інтерв'ю залежить від точності та повноти відтворення бесіди у транскрипті інтерв'ю, повноти документації, що супроводжує інтерв'ю.

Звичайно, інтерв'ювання як метод дослідницької роботи є надзвичайно кропітким процесом. Однак, зваживши всі «за» та «проти», Ви все ж таки наважилися ввести метод інтерв'ю до свого наукового дослідження. Будьте певні – Ви вчинили правильно. Адже в цьому разі утворюється унікальне за своїм інформаційним потенціалом джерело, яке може стати в нагоді і дослідникові, й особам, які працюють за схожими науковими напрямками. Для людини, яка дозволила дослідникові шляхом проведення з нею інтерв'ю донести до громадськості її унікальний життєвий досвід, охарактеризувати її духовний світ, цінності й уподобання, це може бути важливим способом самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев А. Драматическая социология / А. Алексеев. – М. : Институт социологии РАН, 1997. – 256 с.
2. Биографический метод: история, методология, практика / [под. ред. Е. Мещеркиной, В. Семеновой]. – М. : ИСАИ, 1994. – 354 с.
3. Большой социологический словарь / [сост. и ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – [4-е изд., расшир.]. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА; СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 811 с.
4. Голофаст В. Многообразие биографических повествований / В. Голофаст // Социологический журнал. – 1995. – № 1. – С. 71–89.
5. Гаврилов Э. Авторские права на интервью / Э. Гаврилов // Законодательство и практика масс-медиа. – 1999. – № 7–8. – С. 27–29.
6. Добренъков В. Социальная антропология: учебник / В. Добренъков, А. Кравченко – М. : ИНФРА-М, 2009. – 688 с.
7. Ионин Л. Социология культуры : учеб. пособие для вузов / Л. Ионин. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 427 с.
8. Квале С. Исследовательское интервью / С. Квале. – 2-е изд. – М. : Смысл, 2009. – 301 с.
9. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / О. Кісь // Україна модерна. – Київ–Львів, Критика, 2007. – Т. 11. – С. 7–21.
10. Кравченко А. Социология: учебник для студентов вузов / А. Кравченко – Екатеринбург : Деловая книга, М. : Издательская корпорация «Логос», 1999. – 368 с.
11. Малышева М. Идентификация женщин в поствоенной и посткоммунистической России / М. Малышева // Судьбы людей. Россия. XX век. – М. : ИСАИ, 1996. – С. 276–298.
12. Невигадане: Усні історії оstarбайтерів / [Автор-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Грінченко]. – Х. : Видавничій Дім «Райдер», 2004. – 236 с.

13. Опыт нацистской оккупации в Донбассе: свидетельствуют очевидцы / [Авт.-сост. Д. Титаренко, Т. Пентер]. – Донецк : «Світ книги», 2013. – 465 с.
14. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія / Л. Орбан-Лембрик. – [кн. 2]. – К. : «Либідь», 2006. – 537 с.
15. Серета В. Усна історія як метод і методологія: деякі проблеми створення та інтерпретації усноісторичних джерел / В. Серета, Л. Малес // Україна модерна. – Київ–Львів, Критика, 2007. – Т. 11. – С. 159–165.
16. Семенова В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию / В. Семенова. – М. : Добросвет, 1998. – 289 с.
17. Соціологічна енциклопедія / [уклад. В. Городяненко]. – К. : «Академвидав», 2008. – 456 с.
18. Станкин М. Психология общения : учеб. пособ. / М. Станкин. – [4-е изд., испр. и доп.]. – М. : Изд. Московского психолого-социального института; Воронеж : Изд. НПО «МОДЭК», 2008. – 352 с.
19. Траба Роберт. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їхнє пам'ятання в Центрально-Східній Європі / Траба Роберт // Україна модерна. – Київ, Критика, 2009. – Т. 15. – С. 53–62.
20. Український голокост 1932–1933 : Свідчення тих, хто вижив : у 10 т. / Упоряд. Юрій Мицик. – Київ: Вид. дім «КМ Академія». – Т. 1–6. – 2003–2008.
21. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов. – 3-е изд., испр. – Москва : Омега-Л, 2007. – 567 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Запитання для проведення інтерв'ю в рамках підготовки музейної виставки «Примусові роботи в Гатінгені»¹

1. Анкетні дані

Прізвище

Ім'я

Прізвище під час перебування на примусових роботах

Інші прізвища (дівоче)

Стать

Дата народження

Місце народження

Громадянство під час перебування на примусових роботах

Громадянство на поточний момент

Адреса на теперішній час

2. Родина та дитячі роки

2.1. Батько:

- Прізвище, ім'я і дата народження батька.
- Яку освіту мав Ваш батько?
- За якою професією він працював?
- Звідки був родом Ваш батько? Що Ви знаєте про його родину?

2.2. Мати:

- Прізвище, ім'я і дата народження матері.
- Яку освіту мала Ваша мати?
- За якою професією вона працювала?
- Звідки була родом Ваша мати? Що Ви знаєте про її родину?

2.3. Брати і сестри:

- Прізвища, імена і дати народження братів і сестер.
- Яку освіту вони мали?

2.4. Родичі:

- Які близькі родичі жили неподалік від Вас?
- Яку роль відігравали ці родичі для Вас?

2.5. Раннє дитинство:

- Які почуття та переживання пов'язує Ви з Вашим дитинством і Вашою Батьківщиною?
- Якою є найранніша згадка з Вашого дитинства?

¹ Проект реалізовували у 2002–2003 рр. на території Німеччини та України. Автори висловлюють щирю вдячність вченому секретареві Вестфальського музею промислової культури докторові Ані Кун за дозвіл використати підготовлену працівниками музею анкету.

- Яка подія Вашого дитинства найбільш яскраво відбилася у Вашій пам'яті?

- Хто справив найсильніший вплив на розвиток Вашої особистості?

2.6. Шкільні роки:

- Коли і де Ви пішли до школи?

- Чи мусили Ви працювати разом із відвіданням школи? Вдома чи на підприємстві?

- Яким був матеріальний стан Вашої родини?

- Як Ви проводили своє дозвілля? У які ігри тоді грали?

- Про яку професію Ви мріяли у дитинстві?

- Як Ви ставилися до політики, до Радянського Союзу?

- Чи були Ви членом якоїсь молодіжної організації?

- Що Ви знали про Німеччину та німців?

- Як Ви ставилися до Німеччини?

- Чи вчили Ви у школі німецьку мову?

- Чи можете Ви сказати, що у Вас було щасливе дитинство?

2.7. Після початку війни:

- Що Ви думали і що відчували, коли Німеччина вступила до Польщі у вересні 1939 року?

- Яку думку висловлювали Ваші батьки з цього приводу?

- Що думали і відчували Ви після нападу Німеччини на Радянський Союз у червні 1941 року?

- Як Ви сприймали німців: як визволителів чи як окупантів?

- Що змінилося після початку війни у громадському житті?

- Що змінилося після початку війни у Вашому особистому житті?

- Чи змогли Ви нормально закінчити школу?

- Яку професійну освіту Ви здобули? Чи було це за Вашим вибором?

- Чи були Ви або хто-небудь із Ваших родичів призвані на службу до армії?

- Чи залучали Вас уже на Батьківщині до примусової роботи на німецьких окупантів?

3. Шлях до Німеччини

- Як Ви потрапили до Німеччини?

- Чи вербували Вас на роботу до Німецького Райху через німецькі установи?

А. Якщо Вас вербували на роботу:

- Детально опишіть процес вербування – як це відбувалося?

- Які обіцянки Вам давали?

- Чого Ви чекали від роботи в Німеччині?

- Чи видавали Вам договір? Які умови він містив?

- Чи залежав вибір роботи від здобутої Вами освіти?

- Чи могли Ви вибрати місце роботи в Німеччині?

- Чи була можливість взяти із собою до Німеччини свою родину?

- Коли Вам стало зрозуміло, що обіцянки, які Вам давали під час вербування, не виконуються?

- Коли Ваше формально «добровільне» перебування в Німеччині перетворилося на примусове?

Б. Якщо Вас угнали на роботу примусово:

- Як сталося, що Вас угнали?

- Чи було офіційне розпорядження німецьких властей з'явитися для відправлення до Німеччини?

- Чи Вам персонально повідомили про те, коли Вас буде відправлено?

- Хто відбирав осіб для вивезення до Німеччини?

- Чи існували особливі критерії відбору (вік, професія)?

- Що загрожувало особам, які ухилялися від від'їзду до Німеччини?

- Чи були люди, які ховалися від німецьких властей?

В. Якщо Вас схопили під час облави:

- Опишіть подробиці Вашого примусового вивезення.

- Чи застосовували до Вас насильство?

- Хто проводив облаву?

4. Перебування в Німеччині

4.1. Перевезення до Німеччини

- Як відбувалося безпосереднє перевезення? Опишіть подробиці.

- Чи було Вам відомо, коли і куди Ви їдете?

- Якими транспортними засобами здійснювали перевезення?

- Чи була охорона?

- Який багаж Вам дозволили взяти із собою?

- Чи мусили Ви платити за дорогу?

- З яких етапів складався Ваш шлях? Чи були на шляху зупинки та пересадки, тимчасове перебування у збірних пунктах, медичний огляд?

4.2. Перебування у збірних пунктах

- До якого збірного пункту в Німеччині Ви потрапили спочатку?

- Опишіть умови проживання у цьому таборі?

- Що відбувалося з Вами у цьому таборі?

- Чи піддавали Вас медичному огляду?

- Чи були в цьому таборі особи інших національностей, яких угнали на примусові роботи?

- Як Вас відбирали на місця Вашої майбутньої роботи?

- Чи відбувалась яка-небудь підготовка до Вашої майбутньої роботи?

- Чи приходили роботодавці безпосередньо у табір, щоб відібрати робочу силу?

- Як Вас доставили на місце роботи?

4.3. Інші місця перебування

- Чи залучали Вас до примусових робіт в інших містах, перш ніж Ви потрапили до Гатінгена?

- Чи можете Ви згадати назву міста чи підприємства, на якому Ви там працювали?

- Яку роботу Ви виконували?

- Як довго Ви перебували в цьому місті?

- Про які особливі випадки чи події, що відбувалися там, Ви хотіли б розповісти?

- Чому Вас перевели до Гатінгена?

- Яким чином Вас доправили до Гатінгена?

4.4. Примусова праця в Гатінгені

- Якими були Ваші перші враження від Гатінгена?

- Якщо Ви приїхали на вокзал: хто доставив Вас на місце Вашого проживання?

- Чи знали Ви, в якому місті Ви перебуваєте?

- Як реагувало на вас місцеве населення на вулицях?

4.4.1. Місце проживання:

- Де знаходилося місце Вашого проживання? У центрі міста чи на околиці?

- Чи був табір далеко від місця Вашої роботи?

- Опишіть навколишню місцевість.

- Чи можете Ви назвати адресу?

- Наскільки великим був табір? Скільки осіб там перебувало?

- Чи були в таборі і чоловіки, і жінки?

- Чи були приміщення для родин?

- Опишіть устрій табору.

- Які будови були в таборі (з каміння, деревини, кількість поверхів)?

- Скільки осіб розміщувалося в одному приміщенні?

- Яких розмірів було це приміщення?

- Опишіть приміщення (підлога, стіни, меблі, освітлення, вікна).

- Якою була постіль? Якою постільною білизною Ви користувались?

- Які у Вас були відчуття під час мешкання в цьому таборі?

- Чи була якась приватна сфера (власна шафа, предмети особистого користування, фотографії)?

- Якими були гігієнічні умови? Чи був умивальник?

- Хто відповідав за чистоту в приміщеннях?

4.4.2. Постачання продуктів харчування:

- Вас годували в таборі чи на роботі?

- Як відбувалася роздача їжі? Хто роздавав їжу?

- Де харчувались? Чи було окреме приміщення для приймання їжі?

- Чи був посуд?

- З чого складався добовий раціон?

- Годували завжди одним і тим самим чи залежно від пори року?

- Чи були випадки крадіжки продуктів харчування в таборі?

- Чи була у Вас можливість одержувати продукти харчування поза табором?

- Чи дарував Вам хтось з німців їжу?

4.4.3. Забезпечення одягом:

- Чи видавали Вам одяг? Який?
- Чи дозволялося Вам носити одяг, що Ви привезли з дому?
- Чи надсилали Вам одяг з дому?
- Ви самі прали свій одяг? Якщо так, то де?
- Чи одержували Ви мило для прання та для миття?
- Чи була в Вас можливість купувати одяг самому?
- Чи дарував Вам одяг хто-небудь із німців?

4.4.4. Медичне забезпечення:

- Чи проводили регулярний медичний огляд? Чи був у таборі свій лікар?
- Що відбувалось, якщо хтось із примусових робітників захворював? Чи було лікування в лікаря?
  - Яке лікування діставав робітник після нещасного випадку на робочому місці?
    - Якщо Вам у Німеччині доводилося лежати в лікарні: чи були Ви в одній палаті з пацієнтами-німцями. Як до Вас ставився німецький персонал?
    - Що відбувалось з примусовими робітниками в разі втрати працездатності?
      - Була смерть примусових робітників звичним чи винятковим випадком?

Що відбувалось з тілами?

4.4.5. Соціальне становище:

- Які стосунки існували серед примусових робітників (недовіра, солідарність)?
  - Чи виникала справжня дружба?
  - Чи були в таборі грубі зіткнення?
  - Чи виникали конфлікти між в'язнями різних національностей?
  - Чи існувала особлива ієрархія серед в'язнів?
  - Чи була можливість встановити стосунки з представниками протилежної статі?
    - Чи одружувались у таборі? Якщо так, було це офіційним чи неофіційним актом?
      - Що відбувалось, якщо хтось із в'язнів вагітнів?
      - Чи були у Вашому таборі діти? Якою була ситуація з ними?
      - Чи існували серед в'язнів групи опору?
      - Чи були у Вас контакти з в'язнями з інших таборів?
      - Чи надавали допомогу в'язням, що втекли?
      - Чи були у Вас контакти з радянськими військовополоненими? Яким було їхнє становище?
        - Чи були випадки заподіяння собі ушкоджень чи самогубства серед в'язнів?
          - Чи були у Вас контакти з Вашою родиною на Батьківщині?
          - Чи могли Ви встановлювати контакти зі своїми близькими, родичами, друзями, яких також угнали до Німеччини, і вони перебували в інших містах?
            - Чи обмежували кількість чи обсяг листів?

4.4.6. Вільний час:

- Скільки годин вільного часу на добу Ви мали?
- Чи працювали Ви у неділю?
- Чи могли Ви одержати відпустку?
- Чи могли Ви вільно пересуватися всередині табору?
- Чи могли Ви самі залишати межі табору усвій вільний час?
- Що Ви робили у вільний час?
- Які обмеження діяли під час пересування поза табором?
- Що Вам забороняли робити у вільний час?
- Чи порушували Ви ці заборони?
- Чи організовували заходи для в'язнів під час проведення дозвілля?
- Чи була у Вас можливість підробляти за гроші за межами табору?
- Чи виготовляли Ви у свій вільний час якісь речі (іграшки, скриньки тощо)? З якою метою Ви це робили?
  - Чи були у Вас у вільний час контакти з німцями? Як поводитися німці?
  - Чи була у Вас у таборі можливість для освіти (наприклад, книжки) чи культурного проведення часу?
    - Які були у Вас можливості одержання інформації? Чи знали Ви про те, як відбуваються військові дії?
    - Чи здійснювали в таборі релігійне обслуговування? Чи була у Вас можливість відвідувати церкву?
      - Чи був присутній священник у разі поховання в'язнів?

4.4.7. Охорона:

- Як було організовано охорону табору? Хто Вас охороняв?
- Як ставилися до Вас охоронці?
- Чи траплялися випадки сексуальних залицянь охоронців до жінок-в'язнів?
  - Чи існувала в таборі особлива система заборон і покарань? Чи можете Ви згадати подробиці? Хто здійснював покарання?

4.4.8. Загальні положення / Покарання:

- Чи можете Ви згадати щось про положення стосовно примусових робітників, які існували на території Німецького Рейху? Про які покарання, яким піддавали порушників цих положень, Вам було відомо?
  - Чи можете Ви згадати про публічні страти примусових робітників у Гатінгені?

4.4.9. Місце роботи:

- На якому підприємстві Ви працювали? Як воно називалося? Де воно знаходилося?
  - Хто був Вашим роботодавцем / власником підприємства?
  - Як Ви ходили на роботу? Чи йшли Ви самі? Чи була охорона?
  - Що виробляли на Вашому підприємстві?
  - Що ви мусили робити? Чи вчили Вас цього?
  - Чи охороняли Вас під час роботи? Хто?
  - Опишіть умови Вашої роботи (час роботи, одяг, шум, температура).

• Чи були роботи, що Ви виконували, особливо небезпечними? Чи траплялися нещасні випадки?

• Чи працювали Ви відрядно?

• Чи одержували Ви заробітну плату (гроші чи талони)? Що вираховували із цієї зарплати?

• Чи була можливість просування по роботі всередині підприємства?

• Чи існували заохочення за хорошу роботу?

• Опишіть Ваш робочий день.

• Працювали на Вашій дільниці лише радянські робітники чи також робітники інших національностей і німці?

• Яким було співвідношення чоловіків та жінок у колективі?

• Ваші колеги змінювалися чи був постійний склад?

• Як відбувалося мовне спілкування?

• Чи можете Ви згадати імена своїх німецьких та інших колег?

• Які стосунки існували з іншими іноземними колегами?

• Як ставилися до Вас німецькі колеги (начальники, прості робітники)? Чи били Вас на роботі?

• Чи існував точний робочий розпорядок, якого треба було дотримуватися, чи Ви працювали на розсуд Ваших начальників?

• Чи відомо Вам про наклепи Ваших колег?

• Чи співпрацювало керівництво підприємства з гестапо чи СС? У чому полягало це співробітництво?

• Чи відомі Вам випадки саботажу? Як за них карали?

• Що відбувалося під час бомбардувань? Чи дозволяли вам користуватися бомбосховищем?

• Чи забезпечували Ви їжею під час роботи? Як?

• Чи дозволяли Вам користуватися соціально-побутовими закладами Вашого підприємства?

• Якщо Ви працювали в оборонній промисловості: чи було Вам важко працювати для знищення і на ворога?

• Чи думаєте Ви, що багато примусових робітників вважали за сором працювати для Німеччини?

4.4.10. Останні місяці в Німеччині:

• Чи залишалися Ви в Гатінгені до кінця війни?

• Чи змінювалися умови Вашого життя впродовж Вашого перебування в Німеччині?

• Що змінилося в останні місяці війни?

• Чи змінилося ставлення до Вас з боку німецьких охоронців чи колег?

• Чи знали Ви про те, що війна завершується?

• Чи багато в'язнів намагалося втекти в останні місяці?

• Що відбувалося в таборі останніми днями напередодні завершення війни?

• Чи працювали Ви до самого кінця війни?

• Як проходило звільнення?

- Чи можете Ви згадати про випадки помсти з боку в'язнів стосовно німецького населення?
- Чи залишалися Ви у таборі після завершення війни? Хто Вас годував?
- Про які особливо пам'ятні події Ви б хотіли розповісти?

5. Повернення до Радянського Союзу

- Чи хотіли Ви повернутися на Батьківщину?
- Як сталося Ваше повернення до Радянського Союзу?
- Чи допитували Вас радянські власті?
- Чи могли Ви самі вирішувати, куди Вам повернутися?
- Чи піддавали Вас штрафним санкціям у Радянському Союзі?
- Що Вам ставили у провину?
- Як довго Ви перебували в таборі? Які умови там були?
- Коли Ви змогли повернутися до своєї родини?
- Як Ви сприйняли повернення на Батьківщину?
- Як Вас зустріли? Чи була це, як і раніше, Ваша домівка?
- Як проходило Ваше подальше професійне вдосконалення? Чи були негативні наслідки через Ваше перебування на примусових роботах у Німеччині?
  - Як складалося Ваше приватне/сімейне життя?
  - Чи залишилися контакти з іншими в'язнями чи німецькими колегами?
  - Чи розповідали Ви на Батьківщині про Вашу роботу в Німеччині?
  - Що для Вас було найгіршим у примусовій роботі?
  - Чи є щось позитивне, що Ви запам'ятали про перебування на примусових роботах?
- Чи були у Вас після Вашого повернення фізичні або душевні хвороби як наслідок перебування на примусових роботах?
  - Чи одержували Ви у зв'язку із цим пенсію за інвалідністю?
  - Яким зараз є Ваш фінансовий стан і здоров'я?
  - Чи одержали Ви компенсацію за Ваше перебування на примусових роботах в Німеччині?
    - Як Ви наразі оцінюєте час, що Ви провели у Німеччині?
    - Як Ви наразі ставитеся до Німеччини й німців?
    - Чи хотіли б Ви зараз ще раз відвідати Гатінген?
    - Чи хотіли б Ви сказати що-небудь людям, що живуть у Гатінгені?
    - Чи збереглися у Вас фотографії, листи чи інші документи про Німеччину того часу? Чи могли б Ви надати нам їх оригінали чи копії для виставки?

**Фрагмент інтерв'ю з Ф. Євгеном Михайловичем, 1931 р. н.
(м. Донецьк, квітень 2005 р. Транскрибований аудіозапис)¹**

«...»

Вопрос: Не могли бы Вы в свободной форме охарактеризовать события, предшествовавшие оккупации города немцами?

Ответ: Начало войны, оно известно. Уже к сентябрю было понятно, что остановить не могут. Потому что отступали, отступали... Вот это шоссе – мы жили где-то метрах в 150 – и днем, и ночью все время отступали войска. Уже было понятно, что ничего не будет. Накануне – мы в числе первых в этом районе стали жертвами войны, прочувствовали это на себе. До этого зенитки обстреливали самолеты, летящие в сторону фронта, – наши стреляли, стреляли наши зенитки. Осколков этих валялось на улице – знаете, как пацаны, там осколок – какой, определить снаряд. Уже было понятно, что не остановят. И вот начался учебный год. Все в недоумении – немцы же стучатся уже. Ведь в сентябре заняли Макеевку. Ну, пошли в школу. Значит, ситуация была такая: начался вроде учебный год. Но война шла уже полным ходом, частично эвакуировались. Это эвакуировались дети, семьи партийных работников уже, знаете, отъезжали, отвозили в тыл. И вот было принято решение накануне оккупации Макеевки – где-то на каких-то верхах, наверное, о вывозе детей. Была такая попытка, значит: прямо со школы чтобы родители принесли вещички какие-то, и эшелонами – объяснялось, из зоны военных действий. Ну, знаете, в таких случаях: родители за детей, дети там по трубам этим водосточным спускались, убегали – ну, короче говоря, это распалось – мы вернулись домой.

В: То есть ни дети, ни родители не хотели эвакуироваться.

О: Да, не хотели этой эвакуации, потому что она ничего не сулила. Так и получилось. Кто уехал – попал под бомбежку под Ростовом – страшную. Эшелон разбомбили немцы – поприезжали оттуда люди раненые, контуженные. Вот этот мой друг, он контуженный, дергался, пока не прошло. Как я на себе испытал. Ведь сразу, что война – это война. Это не интересно, это не кино про Щорса и про Чапаева, а это страшная вещь. Значит, до вот этого безвластия, где-то дня за 2 немцы убеждали, утверждали, что это русские бомбардировали. Но это-таки бомбардировали немцы по отступающим. Они как раз в этом клину пробомбили, и одна из бомб упала у нас во дворе, на стыке двора. Вот представьте, значит: я спал, проснулся от того и не могу понять – меня ведут куда-то, водят. Я ничего не слышу – ш-ш-ш-ш-ш-шь, кровь течет (показывает шрам – Д. Т.).

В: Осколок?

О: И вы знаете, такое состояние – не могу понять, в чем дело. Вот так вот кровать стояла от окон – окна вышибло, меня с кровати с одеялом как закрутило и затолкнуло под вторую кровать. Меня оттуда извлекли. На наше

---

¹ З огляду на бажання респондента не зазначаємо його прізвища.

счастье почему-то эта бомба не сработала. Ниже упала на 7-й линии бомба, на 6-й убила девочку с ребенком, дальше убило, а наш дом миновала. Почему? Вот это, где бомба упала, это была старая яма от погреба. Погреб перенесли в новое место, а эту яму использовали для чего? Туда сбрасывали мусор – листья, мусорная яма. Огородили ее. И бомба попала туда. Бомба фугасная, земля мягкая, она ушла глубоко, она рванула, но не дала эффекта лучевого. Если бы нет – она бы снесла дом. А так что получилось – крышу и фронтон сдвинуло метра на полтора. Вот так, просто сдвинуло. Веранды нет – в общем, ни одного окна не было в доме. Веранду разнесло вдребезги. И что меня первое поразило – как война имеет в себе стороны и ужаса, и в то же время любопытства, и безразличия. К нам шли целый день – вы не поверите – как на экскурсию. Посмотреть, как же взорвалась бомба. Нас знали в этом районе, бабушку мою знали, деда, они авторитетные были. Говорили: «Евстафьевых разбомбили там» – «Ну что там, кто погиб?» – «Да нет, никто». Шли, как очередь. Идут, заходят, смотрят – все в доме перевернуто, ужас один.

В: Кому война, а кому мать родна.

О: Им любопытно. Это – я считаю – первый раз мне повезло, и я остался жить. Я считаю, что это первый такой эпизод. Потом два еще было, значит, таких эпизода. Я считаю, тогда сама судьба спасла. А второй эпизод, он запомнился мне – он был стрессовый до ужаса. Вот это когда проходило безвластие – представить можно, какая была публика. Женщины, интеллигенция, мужики, которые не ушли на фронт, не призвались, которые был освобождены – их мало осталось. Но в основном вот эти вот категории – и пожилые, будем говорить, люмпенского направления – и вот эти освобожденные. Центральная улица – проспект Ленина. От края до края подряд все магазины. Ну, мы, пацаны идем, смотрим – спорттовары разгромили. Я еще взял шпагу – валялась там. Дед говорит: «И зачем это принес? Немцы займут город, будут обыска делать, кто грабил». Они предупреждали в листовках: «Мародеры будут расстреляны на месте».

В: Требовали они возврата награбленного в период безвластия?

О: Вот этого возврата. Но дело в чем – я вам скажу. Это пацаны брали. А остальное это все – канцтовары был разграблен, резинки там, перья. Мужики что ломали? Винные магазины, магазин, а под ним подвал. Вино – понапивались пьяные: «а-а-а-а» – по центральной улице. И что добывали люди – был подожжен элеватор вокруг Макеевки. Пшеница горелая, пропахшая бензином – бензином поливали и поджигали. Но вот это все, продовольствие. Маслобойные заводы, макуху перли, потому что уже есть нечего было. Хлеб возили по улицам – будочка такая. Очередь занимали круглосуточно фактически. Вот мы стоим семья, допустим, три человека стоит в очереди. Если что бежим, вызываем. Привезут – становятся. Мы уходим на смену – те приходят. Держу все время – придут вот такие пьяницы, здоровые: «А ну давай, живая очередь». А что такая живая очередь? Кто захватил. Опять стали – мелом 5, 6, 7, 8, 9, 10. Стоишь, стоишь, к утру вот-вот должны подвезти. Опять приходит: «живая очередь». Опять приходят твои родители. Ну что – в хвосте

стоишь. Правда, брат у нас был еще двоюродный, мы так нормально в этом районе котировались. Мы могли отстоять, несмотря на то, что мне было 11 лет, был определенный вес. Соседи там были такие. Вот так вот началась оккупация. Утром рано, ночью протарахтели, нам же слышно, танки, но не тяжелые так, уже потом я понимал, какие тяжелые, не тяжелые. Прошли танки, утром ворвались, проскочили мотоциклы, обстреляли этих грабителей. Прямо по магазинам – по стеклам, по витринам – дыр, та-та-та – и все. На этом мародерство прекратилось...»

[...]

Додаток 3

Анкета респондента

Прізвище

Ім'я

По батькові

Інші прізвища (дівоचे)

Дата народження

Місце народження

Місце проживання в період окупації

Нинішня адреса, телефон

Місце, дата запису інтерв'ю

Додаток 4

Заява на використання матеріалів інтерв'ю

Я, ...,
(прізвище, ім'я, по батькові)

даю дозвіл на використання з науковою метою матеріалів інтерв'ю, проведеного зі мною учнем ... класу школи № ... міста ....

При цьому моє ім'я може (не може) згадуватися як джерело інформації (потрібно підкреслити).

Місце, дата, підпис

Додаток 5

**Обкладинка книжки «Примусові роботи у Гатінгені»,
підготовленої з використанням проведених в Україні інтерв'ю
з колишніми остарбайтерами**

Обкладинка книжки «Опыт нацистской оккупации в Донбассе: свидетельства очевидцы», підготовленої на основі проведених інтерв'ю зі свідками нацистської окупації

ОПЫТ НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ В ДОНБАССЕ: СВИДЕТЕЛЬСТВУЮТ ОЧЕВИДЦЫ

ЗМІСТ

Вступ	3
Поняття інтерв'ю	5
Вибір та пошук респондентів	8
Техніка проведення інтерв'ю	11
Ситуація інтерв'ю	12
Запитання в інтерв'ю	14
Транскрипт інтерв'ю	16
Супровідна документація інтерв'ю	18
Зберігання та використання матеріалів інтерв'ю	20
Складнощі процесу інтерв'ювання	21
Висновки	23
Література	24
Додатки	26

Навчально-методичне видання

**ДМИТРО ТИТАРЕНКО
ОКСАНА ТИТАРЕНКО**

**ДОСЛІДНИЦЬКЕ ІНТЕРВ'Ю:
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Відповідальний за випуск *О. В. Лісовий*

Редактор *А. Р. Саїбова*

Формат 60x84 1/16. Друк цифровий.
Папір офсетний 80 г/м².
Наклад 500 прим.

Видавництво: ТОВ «Праймдрук»
01023, м. Київ, вул. Еспланадна, 20, офіс 213
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 4222 від 07.12.2011.